

تاریخچه موزه در ایران / دستور ناصرالدین شاه برای ساخت نخستین موزه ایران

موزه ها در ایران یکی پس از دیگری از دوران ناصرالدین شاه تاسیس شده اند، اما تاسیس موزه ایران باستان نقطه عطفی در تاریخ موزه و موزه داری در ایران است...

روز جهانی موزه؛

تاریخچه موزه در ایران / دستور ناصرالدین شاه برای ساخت نخستین موزه ایران

موزه ها در ایران یکی پس از دیگری از دوران ناصرالدین شاه تاسیس شده اند، اما تاسیس موزه ایران باستان نقطه عطفی در تاریخ موزه و موزه داری در ایران است، این موزه نخستین موزه علمی ایران است که خود مولود قانون جدید تحقیقات مصوب 1309 ه. ش است. به گزارش خبرگزاری مهر، اگر نگاهی به سابقه موزه در ایران بیندازیم می توان گفت نهادینه شدن موزه با آغاز کار و تاسیس کاخ موزه ناصر الدین شاه قاجار در کاخ گلستان آغاز شد. ناصر الدین شاه دستور داد تا قسمتی از ساختمان های سمت شمال کاخ را، از جمله محل موزه قدیمی شاهان قاجار که در آن هدایای خارجی را نگهداری می کردند تخریب کنند و اتاق موزه، کتابخانه، سرسرا، حوضخانه و سایر ملحقات را بسازند.

اعتماد السلطنه در توصیف موزه چنین می نویسد: "موزه به اصطلاح اهالی فرهنگ، عبارت از مکان و محلی که مخزن آثار قدیم و اشیاء بدیعه و نفایس و مستظرفات دنیاست و از هر تحفه و یادگاری که در آن مخزون و موضوع است. اهل علم و اطلاع کسب فایده و کشف سری می نمایند و از احوال و اوضاع هر زمان و صنایع و حرف آن و رسوم و آداب معمول آن ایام و عادات و طوایف آن باخبر می گردند و می توان گفت که موزه مقیاس شعور و میزان عقول و درجه افهام اصناف است. مشکلات لاینحل در اینجا حل می شود و بر معلومات تاریخی شهود اقامه می نماید" پس می گوید این است که موزه همایونی نیز خزینه ای است مشحون به زواهر و جواهر گرانبها و ظرایف و نفایس اشیاء و آثار جلیله علمیه و مهمات جریمه قدیم و آلات و ادوات متنوعه و مصنوعات ازمنه سالفه و نتایج خیالات حکمای بزرگوار و تماثیل و تصاویر نگارنده های بی مثل و مانند روزگار، پرده های نقاشی کار، نقاشیهای مشهور و حاصل صنایع کارخانه های معروف و ظروف چینی بسیار ممتاز کار چین و سور و انگلیس و ژاپن و بلورآلات کارخانه ساکس ونیز و سایر کارخانه های معتبر و مسکوکات قدیم با صور سلاطین معظم ایران و ... به علاوه تزئینات لایقه بسیار و محصولات رایقه بی شمار که هر یک در عالم هم و درایت و حوزه اطلاع و بصیرت گوهری است بی بدل و در نفاست امتیاز ضرب المثل ..."

اعتماد السلطنه درباره کتابخانه نیز می نویسد: کتابخانه در جنب موزه مبارکه همایونی است که چندین هزار جلد کتاب خطی و چاپی از کتب معتبر قدیم و جدید در آن هست" چنانکه ملاحظه شد در موزه مذکور اشیاء گوناگون جمع آوری شده بود. بنابراین، امروز نمی توانیم آن را در طبقه بندی رایج موزه ها قرار دهیم، تنها می توان گفت که اشیاء به عنوان هنرهای تزئینی گردآوری و تنظیم شده بودند. به هر تقدیر، موزه کاخ گلستان با غنا و تنوع آثار، کتابخانه و اسناد و مدارک کاخ، یکی از مهمترین موزه های کشورمان و یکی از معتبرترین موزه های جهان است. در طی سالیان بعد بخشی از مجموعه موزه از آن جدا شد. در زمان ناصرالدین شاه به علت سرقتی که در آنجا انجام گرفت، جواهرات سلطنتی که ابتدا در ویترین ها بود به مخزن هایی در زیرزمین و سپس به موزه جواهرات در بانک مرکزی منتقل گردید.

در سال 1295 ه. ش وزارت معارف و صنایع مستظرفه موزه ملی ایران را تاسیس کرد. این موزه گویا در آغاز در یکی از اتاق های مدرسه دارالفنون قرار داشته و بانی آن مرتضی قلی خان ممتاز الملک بوده است. پس از مدتی این مجموعه از دارالفنون به ساختمان مسعودیه منتقل گردید و سپس با تاسیس موزه ایران باستان مجموعه آن شامل 280 قلم شی به موزه تازه تاسیس انتقال یافت.

در سال 1302 ه. ش به منظور آموزش اسلحه شناسی و تاریخچه سلاح به دانشجویان دانشکده افسری تهران، موزه ای در این دانشکده تشکیل شد. هسته مرکزی موزه را مجموعه سلاح های ناصرالدین شاه قاجار در موزه همایونی تشکیل می داد و پاره ای از سلاح های اهدایی سران کشورهای مختلف به شاهان قاجار نیز در این موزه در معرض نمایش قرار داشت. پس از شکوفایی انقلاب اسلامی، این موزه به مجموعه سعد آباد منتقل گردید و مجموعه آن غنی سازی شده، به خصوص یادبودهایی از دفاع مقدس در آن منظور شد و نام آن به موزه نظامی تغییر یافت.

در سال 1309 ه. ش حسین طاهرزاده بهزاد هنرستان صنایع قدیم را تاسیس نمود. آثار هنرمندان زمان و استادان و دانشجویان هنرستان بخشی از آن موزه بود. این مجموعه در حال حاضر در عمارت نگارستان قرار دارد و به نام موزه هنرهای ملی خوانده می شود و آثار هنرمندان معاصر در زمینه هنرهای سنتی در معرض نمایش قرار دارد. پس از تاسیس موزه ملی ایران این موزه نیز زیر پوشش قرار گرفت. (موزه هنر و صنایع سال 1309 ه. ش) سپس موزه مردم شناسی تهران در سال 1312 ه. ش تاسیس شد. این موزه نیز از ابواب جمعی اداره تحقیقات وزارت اوقاف و صنایع مستظرفه بود که در آغاز دایره انسان شناسی نامیده می شد، سپس به بنگاه و

سرانجام به موزه مردم شناسی تغییر نام داد و در خیابان بوعلی در ساختمان مناسبی با مجموعه ای از اشیاء که از مساجد و تکایا گردآوری شده بود و با هدایای مردم کار خود را آغاز کرد. این موزه در سال 1347 به کاخ ابیض در محوطه کاخ گلستان انتقال یافت و زیر پوشش اداره کل موزه ها قرار گرفت.

گروه معتبر و غنی موزه های بقاع متبرکه از سال 1314 ه. ش با گشایش موزه آستان قدس رضوی در مشهد مقدس آغاز به کار کرد. کمی پس از آن موزه آستان حضرت معصومه (س) نیز در قم افتتاح گردید. فضای فیزیکی هر دو موزه خاص مجموعه آنها طراحی شده است و مجموعه هر موزه بر مبنای موقوفات و نذورات است و مهمترین آنها نسخه های دست نویس قرآن مجید است که تاریخ برخی از آنها به سده های سوم و چهارم هجری باز می گردد، همچنین کتاب های خطی نادر، قالی، آثار هنری ظروف طلا و نقره، شمعدان، سکه و ... که به عنوان هنرهای تزئینی ارائه شده است. موزه آستان قدس اکنون در طی گسترش خود به سه بخش مجزای موزه قرآن، کتابخانه و موزه تقسیم شده است. موزه های دیگر زیر پوشش آستان قدس رضوی عبارتند از: کاخ موزه ملک آباد در مشهد مقدس و موزه موقوفه حاج حسین آقا ملک در تهران موزه شاهچراغ (آرامگاه احمد بن موسی) نیز در سال 1344 هجری شمسی برای بازدید عموم افتتاح گردید.

تاسیس موزه ایران باستان نقطه عطفی در تاریخ موزه و موزه داری در ایران است. این موزه نخستین موزه علمی ایران است که خود مولود قانون جدید تحقیقات مصوب 1309 ه. ش است. مظفرالدین شاه قاجار طی قانونی در سال 1900 م. برابر با 1278 ه. ش. اجازه کاوشهای علمی باستان شناختی را در نقاط باستانی کشور به مدت شصت سال به دولت فرانسه واگذار کرد. ولی این قانون سی سال بعد لغو شد و مجلس شورای ملی وقت در سال 1309 ه. ش قانون جدیدی را تصویب کرد که بر اساس آن آثار کشف شده در طی کاوش ها بین دولت ایران و هیات کاوش تقسیم می گردید. بر اساس این قانون ده شیء و کلیه آثار زرین و سیمین سهم دولت ایران شد و بقیه آثار طی تشریفات کارشناسی دقیق، به طور مساوی تقسیم گردید. قطعات معماری از این امر مستثنا بود و در جای خود باقی ماند.

آندره گدار، مهندس معمار فرانسوی که از سال 1308 ه. ش در استخدام دولت ایران بود مامور تهیه طرح ساختمانی موزه نوبنیاد گردید. در این طرح، ورودی ساختمان با الهام از ایوان بلند ساسانی در تیسفون ایجاد گردید کارهای ساختمانی موزه در سال 1312 ه. ش با معماری حاج عباسقلی معمارباشی آغاز شد و در سال 1315 ه. ش به پایان رسید. ساختمان موزه ایران باستان از نخستین بناهایی بود که مختص موزه در ایران ساخته شد. این موزه با مصالح ساختمانی و به شیوه های سنتی زمان اجرا شده است و مسافت کل زیربنای موزه 2744 متر مربع است.

در سال 1314 ه. ش به تدریج بخش هایی از مجموعه آستانه شیخ صفی الدین در اردبیل به موزه تازه تاسیس یافته انتقال یافت تا مکمل آثار کشف شده باستانی دوران اسلامی موزه شد. از مجموعه آرامگاه شاه عباس دوم در قم چند اثر نخبه برای تالارهای اسلامی موزه انتخاب گردید که از میان آنها باید رویوش قبر را که از قالیهای نادر دوران صفوی است نام برد.

در سال 1324 ه. ش نیز مجموعه کوچکی شامل قطعات خوشنویسی و نگارگری از مجموعه کاخ گلستان به موزه های دیگر مانند موزه های هنرهای ملی و ایران باستان منتقل شد. موزه ایران باستان در طول حیات خود مدت کوتاهی نیز به خصوص در دهه های آغازین کار، اقدام به خرید آثار نادر برای تکمیل مجموعه خود نمود که از میان این آثار می توان به قطعات پارچه های ساسانی و سلجوقی و آل بویه موجود در موزه اشاره کرد. آخرین بخش مجموعه موقوفات اردبیل که به موزه ایران باستان منتقل گردید "چینی خانه" است، شامل ظروف و اشیاء مختلف ساخت چین که شاه عباس صفوی آنها را سفارش داده و وقف آستانه نموده است و همگی مهور به مهر وقف است.

موزه مردم شناسی در تهران که در سال 1315 ش. تاسیس و هدف آن معرفی زندگی طبقات مختلف ایران از دو قرن پیش تا امروز و آثار هنری و صنایع دستی و نوع کار و پیشه های آنان می باشد.

در ایران سابقه مجموعه های مردم شناسی از سال 1314 ه. ش شروع شده است. در آن زمان دایره ای به نام انسان شناسی در وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به وجود آمد که بعدها با مشاوره فرهنگستان ایران به موسسه انسان شناسی و سرانجام به موزه مردم شناسی تغییر نام یافت و محل آن ساختمان در خیابان بوعلی (آرامنه) بود و آثار گردآوری شده به این ساختمان انتقال و به تدریج حالت موزه خود گرفت. در اساسنامه مصوب 1316، برای این موسس دو شعبه نژادپرستی و توده شناسی در نظر گرفته شد که هر کدام دارای قسمت های جداگانه به نام های: موزه و کتابخانه، انجمن مشاوره علمی برای تحقیق و بررسی در اشیاء و آثار، تعلیمات و انتشارات، بودند.

علاوه بر موزه مردم شناسی تهران که همه سطح کشور را از نظر مردم نگاری زیر پوشش دارد، موزه های مردم نگاری منطقه ای نیز در نقاط مختلف کشور تاسیس شده است که اختصاص به نمایش پدیده های مادی و معنوی همان منطقه دارد و اکثر در موزه های

مختلف به فعالیت های فرهنگی خود ادامه می دهند.